

ЗМЕСТ

У тумане	5
Аблава	119
Раздзел першы.	
Чалавек на імшарыне	121
Раздзел другі.	
Ноч і спакой	139
Раздзел трэці.	
Поўня	151
Раздзел чацвёрты.	
Радасць зямлі	172
Раздзел пяты.	
Аблава	192
Сцюжа	209

У ТУМАНЕ

Слотным ветраным днём позняй восені на другім годзе вайны атрадны разведчык Бураў ехаў на станцыю Масцішча, каб застрэліць свайго знаёмца Сушчэню.

Гэты Сушчэня быў тутэйшы вясковы мужык, яшчэ з давайны рабіў на чыгунцы, але месяц назад, будучы арыштаваны паліцыяй за дыверсію ля Выспанскага моста, купіў сабе жыццё тым, што выдаў сваіх саўдзельнікаў, сваіх жа чыгуначнікаў, якія яму памаглі развінціць рэйкі. Хлопцаў павесілі ў мястэчку, а Сушчэню выпусцілі, і ён другі тыдзень раскашаваў пад носам у гарнізона, у сваёй ладнай дамоўцы ля станцыі, у цяпле і сытасці, мабыць, думваючы, што партызаны да яго не дабяруцца. Даруюць яму. Але такое не даруецца, такое належала пакараць. Камандзіры ў атрадзе параіліся і мінулае ноччу паслалі Бурава зрабіць тое, чаго не магчыма было не зрабіць. Каб Бураву было ўпраўней, яму ў дапамогу далі партызана Войціка, і яны ўдвух на змораных конях, адмахаўшы якіх кіламетраў трыццаць лясавога шляху, таго ж дня надвячоркам прадраліся праз гушчарысты ўзлесак на поле за які кіламетр ад Масцішча.

У лесе дык ужо змяркалася; сцюдзёны туман і ранішнія прыцемкі пакрысе праглыналі змакрэлы сасоннік, амаль голы, з рэштаю зрудзелага лісця падлесак, а на палявым прасцягу за гразкай гравійкай было яшчэ светла; у твары коннікаў ударыў пругкі вільготны вецер, і яны спыніліся. Бураў звыкла агледзеўся, прыкінуў, куды гэта іх незнарок вынесла і куды цяпер лепей падацца. Але неўзабаве ён згледзеў за полем раскідзістае сучча старых дрэў на станцыі, бліжэй, на схіле пагорка

за рэчкай, цямнелася некалькі хат з садкамі, пара стажкоў назапашанага ўлетку сена, хляўкі і пунькі. Ніжэй, у канцы гарадаў ля рэчкі, сіратліва тулілася за кустоўем невялічкая будынінка лазні — там з даўняй пары, памятаў Бураў, была кладка цераз рачулку, мабыць, цяпер там будзе як перабрацца і конна.

Аднак, пакуль не змерклася, у полі іх маглі ўбачыць ад станцыі, а ў той справе, дзеля якой яны ехалі, лепш было абысціся без сведак. Тым больш без паліцайў-бобікаў. Калі бобікі іх заўважаць, то, лічы, усё прапала, прыйдзеца змывацца ў лес, далей ад людзей і наогул далей ад Масцішча. Не, трэба было счакаць якіх паўгадзіны ці болей, калі яшчэ пацямнее, і тады ўжо рушыць да станцыі.

Бураў павярнуў кабылку назад да Войціка. Той, утуліўшы голаў у плечы пад мокрай, з даматканага сукна паддзёўкай, з панылай пакорай сядзеў на мухортым коніку, распараныя бакі якога дыхавічна хадзілі ад стомы.

— Бач, вунь! Прыехалі, — кіўнуў Бураў у бок станцыі.

Войцік зябка цепнуў мокрым плячом, над якім тырчэла доўгая руля драгункі. Яго немаведама калі голены, няпэўнага ўзросту твар пад даўгім казырком чорнай кепкі не выказаў нічога, апроч стомы і яўнага жадання спачыць. Але да спачыну было, мусіць, далёка.

— Ды бачу ўжо.

— Пастаім троху. Пацямнее — паедзем.

— А рака там, — варухнуў худым падбароддзем Войцік. — Балота.

— Ды праедзем як-небудзь.

— Як-небудзь...

Ну ведама, Войцік ужо сумняваўся, як ён гэта рабіў не першы раз за дарогу. Да чаго няпэўны чалавек — Бурава часам аж брала злосць, — усё яму здавалася не так, як усім, усё ён разумеў інакш, і такі абачлівы, як ранены стратэг. Бураў пашкадаваў ужо быў, што звязаўся з такім напарнікам, але, мабыць, лепшага не знайшлося, мусіў паехаць з тым, каго далі.

АБЛАВА

Раздзел першы

ЧАЛАВЕК НА ІМШАРЫНЕ

Прырэчная лугавая імшарына з раскіданымі па ёй бухматымі купкамі лазняку ды грыўкамі зрудзелага бярэзніку дружна зелянела позняю восеньскай атавай. У доле скрозь было мокра, няўходна, мох часам асядаў пад нагамі, і тады з-пад яго цвіркала мутная жыжа. Але мох дужа не правальваўся, дрыгвы тут не было. Гэта цяпер, увосень, імшарына набрыняла вадой і стала падобнаю на балота, а ўлетку, у пару сенакосу, дык тут скрозь было суха, вольна хадзілі касцы, бабы і нават ездзілі на брыках, калі звозілі сена. Дзе-нідзе ў доле яшчэ і цяпер налітыя чорнай вадой блішчэлі сляды конскіх ног. Пасля дажджоў прырэчнае балота шырока разлілося, заліло імшарыну, якая, бы цеста на дражджах, пачала пухнуць мяккім вільготным мохам. Скуранныя пасталы на нагах у чалавека даўно раскіслі ад балотнай вады, анучы наскрозь змакрэлі. Але чалавек не заўважаў таго і між кустоўя ўпарта імкнуўся кудысьці. Наўкола стаяла цішыня, нідзе не было нікога. Людзі завіхаліся на палетках, выбіралі бульбу, — нашто цяпер каму гэтая дальняя прырэчная імшарына? Чалавек, мабыць, ведаў тое і ўсё ж адчуваў сябе неспакойна, нават трывожна; хада яго была такая насцярожаная, што, здавалася, варта недзе каркнуць вароне, як ён здрыганецца і абамрэ на месцы.

Быў ён немаладога веку, даўгалыгі і шырокі ў плячах, але надта худы, з жылаватай выпягнутай шыяй. На даўно не голеным твары чырванёў даўгі прастуджаны нос, з-пад святлявых броваў насцярожана зыркалі шэрыя вочы. Рот яго быў трохі разяўлены — ад стомы ці залішняй увагі, і з-пад абвіслых вусоў вытыркаліся

два ніжнія зубы, іншых спераду не было відаць. Дыханне ў чалавека чулася сіпатае і частае — усё ж, мусіць, далася яму ў знакі гэтая хада па балоце. Апануты ён быў у зрудзелы ад старасці вясковы армячок-паддзёўку, залаплены на плячы чорным суконным лапікам, на запалым жываце скасабочана трымалася раменная папрукка. Пакамечаная кепка на галаве даўно ўжо страціла сваю ранейшую форму і выглядала нібы аблавушка — відаць, насілі яе не адзін год. Мабыць, таксама, як і порткі, спераду і ззаду абсаджаныя лапікамі, на якія, у сваю чаргу, былі прышыты новыя лапікі — такія зношаныя былі порткі. Бадай, самае спраўнае на чалавеку былі ягонныя пасталы, хоць і раскіслыя ад вады, але з моцнай сырамятнай скуры, туга сцягненыя на нагах вераўчанымі забэрскімі, канцы якіх былі абкручаны аднізу на калашынах тых нехуцавых порткаў. Ніякай ношы ці хатулька ў чалавека не было відаць, вольныя рукі яго, аднак, не матляліся, а напаўсагнутыя насцярожана віселі па баках.

Відаць было па ўсім, што чалавек даўно ішоў адзін, звывся са сваёй адзінотай і старанна абмінаў людзей. Людзі для яго былі найвялікшаю небяспекай у полі, на дарогах, ці не таму ён выбіраў шлях воддаль ад дарог, паселішчаў, між параснікаў і балацявін або цераз лес. За час блукання ён адвык ад чалавечага голасу, сам маўчаў, толькі напружана, да болю ў галаве, думаў і безупынна ўзіраўся ў наваколле. Слых яго стаў такі востры, што ён лёгка заўважаў самыя кволы птушыны шолых у кустоўі, за вярсту лавіў стук калёс на дарозе; нягучны дзіцячы вокрык даваў яму знаць, дзе пасвіцца вясковы статак. Статка ён не баяўся, ужо разы тры, натрапіўшы на пастушкоў, разжываўся ў іх хлебам ці бульбінай, аднойчы нават паспытаў трохі сала. Сала дала дзяўчынка, якая разам з другой гэткай жа малечай пасвіла шэсць каровак на ржышчы пад лесам, і ён, вылезшы з кустоўя, спярша папытаўся, якая вёска здаля на пагорку і як клічуць дзяўчынку. Мусіць, тая ўсё ж на-

палохалася, але адразу выняла з кішэні бацькавай світкі загорнуты ў чыстую анучку свой полудзень і моўчкі аддала дзядзьку. Ён узяў, адышоўся і, хоць быў згаладнелы бы воўк, не мог узяцца есці — так узрушыў яго той яснавокі позірк дзяўчаці, які неспадзеўкі нагадаў яму ягоную дачушку Волечку. Добра адышоўшыся па ўзлеску, ён зашыўся ў гушчар і не стрымаўся — заплакаў, мо першы раз з таго часу, як пахаваў дачушку. Не суджана было ёй пабачыць сваю зямельку, прыбраў Бог на чужой старане, навек супакоіў над жвіровым абрывам далёкай сцюдзёнай ракі.

А бацька дайшоў.

Прырэчная імшарына разам з ракой крута паварочвала ўбок, наперадзе між кустоў засінеўся хвойны грудок, і Хведар Роўба запаволіў хаду, гатовы зусім спыніцца. На твары яго адбіўся выраз тугі, нават болю, ён зморшчыўся сваімі зашчаціненымі маршчакамі, нібы збіраўся заплакаць. Ды і сапраўды ледзь не заплакаў, расчужены, можа, пазнаўшы памятную з дзяцінства мясціну — той пясчаны грудок сярод балацявіны, на якім зімой і ўлетку зелянела купка стромкіх старых хваін. Там, ведаў, была дарога, якою ён калісьці ездзіў на станцыю, у мястэчка, малы — з бацькамі на кірмашы, затым у раён да начальства, колькі разоў вазіў нарыхтоўкі збожжа, падатак просты і два разы цвёрды. Грудок, здаецца, не змяніўся за ўсе доўгія пяць гадоў, як Хведар не бачыў яго, хвойкі нібы папрыгажэлі нават і бухмата зелянелі зводдаль, быццам слалі яму прывітанне з таго даўняга самотнага дня, як ён апошні раз глядзеў на іх з воза па дарозе на станцыю.

Вельмі яму хацелася падысці да грудка, каб хоць зірнуць на знаёмыя мядзяныя камлі хвой, сухі жвірысты дол, ды ён не пайшоў. Блізка было і жадана, але... Наперадзе, мусіць, чакалі яго і яшчэ болей родныя мясціны, а там, за грудком на дарозе, маглі паявіцца людзі. Свае, знаёмыя, дзеравенцы. Але сустрэчы са сваімі і знаёмымі ён баяўся болей за ўсё.

СЦЮЖА

*Тут пахаваны верныя патрыёты савецкай Радзімы:
маёр Жалудоў
партызан Пацюпа А. Г.
чырвонаармеец Крывашэін К. С.
партызан Галадуха С.
партызан Старук С. Я.
партызан Азевіч Я. І.*

...

Вечная слава героям!

(З прыдарожнага абеліска)

Гарадзілаў памёр на світанні — ціха, неўпрыкмет сканаў у сцюдзёным, прадзьмутым ветрам буданчыку. Азевіч, які сам задрамаў на сконе начы, нават не заўважыў таго, хоць і адчуваў звечара, што пракурору ўжо не падняцца. Тры апошнія дні той не ўставаў на ногі, палаў у гарачцы, сіпата, дробненька дыхаў і — што асабліва ўразіла Азевіча — перастаў пазнаваць яго. Гэтую ноч звечара незразумела, дзікавата трызніў, вёрз немаведама што пра нейкага (ці нейкую) Кузю, тузаўся, скрыгаў зубамі, увесь час сцягваючы з сябе шынелак, якім яны накрываліся разам. Азевіч стаміўся за ноч рупіцца каля хворага, бясконца атуляць адзежынай яго гарачае цела. І толькі на золаку неяк знерухомеў у цішыні, заснуў, аж покуль не прахапіўся ад падазрона страхавітага спакою, што запанаваў у будане. Гарадзілаў ляжаў нерухома і ўжо быў сцюдзёны — гарачыня без рэшты сышла з яго цела, грудзі пад ватоўкай не паднімаліся. Азевіч прыклаў да іх вуха і не пачуў нічога. Мусіць, усё ўжо скончылася.

На дзіва сабе ён не адчуў ні асаблівага страху, ні нават жалю — нейкае цьмянае прадчуванне перамены (невядома, да лепшага ці да горшага) паволі ўлілася ў яго. Хоць ён і не ведаў яшчэ, чым тое абярнецца, што ён зробіць цяпер, застаўшыся зусім адзін. Сцяўшыся пад шынелкам на ўлежанай хвойнай падсцілцы, ён спрабаваў трохі сагрэцца ў спакоі, звыкла ўслухоўваючыся ў абрыдлы за непрытульную восень лесавы шум. Галоўнае — цяпер ён застаўся сам-насам, мог рабіць, як захоча, кіравацца толькі сваім намерам, уласнай патрэбай, без чыёй-небудзь прынукі. Да таго, з Гарадзілавым,

было трохі інакш, усё ж той быў ягоным начальствам — пракурор раёна і камісар групы, зноў жа старэйшы па гадах, на ўсё меў сваю думку і не надта любіў лічыцца з думкаю іншых. Можна, і сканаў праз гэты свой непадаткі характар — прастудзіўшыся на Макрынскім ба-лоце, падхапіў гарачку. Мусіць, трэба было б падацца куды да жылга, цяпла і людзей, бо якое ж здароўе на сцюжы, у гэтым во тошчым буданчыку? Азевіч і казаў яму: пойдзем куды, прэч з гэтага змрочнага лесавога грудка, які даў ім прытулак у самы жахлівы восеньскі месяц — пяты месяц вайны. Ды Гарадзілаў заўпарціўся: не і не. Ну і, вядома, дачакаўся горшага. Цяпер яму ўжо не спатрэбяцца ні цяпло, ні засцярога — патрэбна адна маці-зямля, на якой ён неспакойна пражыў без малога пяць дзясяткаў гадоў.

Азевіч вылаяўся — ад прыкрасці, злосці — і пачаў уставаць; адзін побач з засцюдзянелым нябожчыкам, зусім скалеў пад воглым шынелкам, аж стукалі неўпрыцям зубы ад дрыжакі. У змрочнай нары-будане трохі зашарэў ранак — на ўваходзе сталі відаць нізка абвіслыя лапкі хвояў, шэрыя сукаватыя камлі тоўстых елак насупраць. Што там, аднак, мільганула — раз і другі, Азевіч з трывогай угледзеўся, адразу прагнаўшы сон, і апанурана пачаў надзяваць у рукавы шынелак — між хвояў рэдка мільгалі белыя мухі — то пайшоў снег. Значыць, даседзеліся, падумаў Азевіч, да белых мух, што будзе далей? Але што будзе далей, ведама і малому — пасля зазімку будзе зіма, сцюжа і мароз, сляды на снезе. А што рабіць яму? Аднаму на гэтым яловым грудку?

На кукішках ён выбраўся з будана, ледзьве асільваючы дакучную дрыжаку ў целе, агледзеў лясное навакол-ле. Між яловага вецця ўгары лёталі-мільгалі сняжынкі, няроўна запарушваючы іглісты, з апалымі шышкамі дол, скрозь перавіты жылістымі каранямі елак. Трава тут бадай не расла, месца ўвогуле было схоўнае — хвойны гушчар — і сухое; мабыць, якую ямку-магілу ён тут і выкапае. Праўда, у яго не было рыдлёўкі, затое ў ня-